
Z HISTORIE

355.01(495/497):361.93:614.25(437)

BALKÁNSKÉ VÁLKY V LETECH 1912 A 1913 A POMOC ČESKÝCH LÉKAŘŮ A ČESKÝCH ZDRAVOTNÍCH MISÍ BOJUJÍCÍM ARMÁDÁM

Plukovník MUDr. Jaroslav ČERNÝ
Vojenská katedra university Palackého v Olomouci

Bylo tomu již pětadesát roků, co 9. října 1912 zahájila Černá Hora, malá zemička na Balkáně se čtvrt miliónem obyvatel, válku proti turecké říši. V několika dnech na to vyhlásily válku Turecku také Srbsko, Bulharsko a Řecko.

Rozpoutání této války nebylo nahodilou věcí. Protivníci Turecka domlouvali se již delší dobu před vyhlášením války na společném postupu, který směřoval jak k osvobození Makedonie, tak k dosažení mořského pobřeží, hlavně Srbskem. V jarních měsících podepsaly Srbsko s Bulharskem společnou smlouvu a k nim se přidaly Řecko a Černá Hora. K válce volily velmi vhodnou dobu, kdy Turecko bylo ve válce s Itálií o Tripolsko.

Válka vyvolala veliké vzrušení mezi Slovany. Šlo o osvobození slovanských krajín z pětisetletého porobení Turkey. V Čechách a na Moravě byli s nadšením vítáni Jihoslované, kteří se vraceli z emigrace do vlasti bojovat proti Turkům.

Válka se vyvíjela neočekávaně a pro nepřátele Turecka velmi příznivě. Jejich vojska dosahovala vítězství za vítězství. Došlo k tomu, že turecká armáda byla vytlačena na úzký pruh země na jihovýchodě Balkánu. Zdálo se, že nastává konec panství Turků na půdě Evropy. Srbové pomstili u Kumanova padlé hrdiny na Kosově poli, dosáhli přes dobytou Albánii Jaderského moře. Černohorci dobyli za nesmírných obětí Skadar, obsadili západní část Novopazarska. Bulhaři dobyli Drinopolu a zahájili postup na Cařihrad. V té chvíli požádalo Turecko o mír. K jednání o mír došlo na konferenci v Londýně, v prosinci 1912. Jednání se protahovalo a skon-

čilo až 30. května 1913. Byla uznána samostatnost Albánie, Srbové museli vyklidit Albánii, Černohorci opustit Skadar. Tak Srbsko ztratilo moře. Proto žádalo Srbsko Bulharsko, aby mu postoupilo část pobřeží Makedonie. Tu nastal tragický obrat. Bulharský car nevyčkal arbitráže ruského cara, jak se k tomu ve smlouvě zavázal, a nařídil v noci z 29. na 30. června 1913 přepadnout srbskou armádu. Tento násilný čin vyvolal odpor u Řeků. Když Řekové vyhlásili Bulharsku válku, přidalo se Turecko i Rumunsko. Turci přešli k útoku, Rumuni obsadili značnou část Dobrudže, zem mezi dolním Dunajem a Černým mořem. Bulharsko se zhroutilo a 10. srpna 1913 podepsalo v Bukurešti mírovou smlouvu. Srbsko v této válce získalo celé staré Srbsko s částí Makedonie. Řecko získalo jižní Makedonii se Soluní a mnoho ostrovů. Černá Hora dostala část Novopazarska, Turecku byl ponechán Drinopol. Celým ziskem z obou válek byla pro Bulharsko jen nepatrná část jihovýchodní Makedonie s úzkým pobřežním pruhem.

Tak skončily balkánské války v letech 1912 a 1913. Byly příčinou nesmírného utrpení tisíců raněných a nemocných. Podle neúplných zjištění činily celkové ztráty černohorské, srbské a bulharské armády přes čtvrt miliónu vojáků. Z tohoto počtu bylo přes šedesát tisíc mrtvých. V těchto počtech nejsou zahrnuty ztráty vojáků u bulharské armády v druhé válce, kteří zemřeli na infekční choroby. Ztráty turecké armády v uvedených počtech také nejsou a podle tehdejších zpráv „nebudou pravděpodobně nikdy spočítány“.

Již v prvních dnech bojů nestačila vojenská zdravotnická služba žádně z bojujících armád likvidovat zdravotnické ztráty. Všichni schopní lékaři a ošetrovatelský personál byli v prvních dnech války odveleni na bojiště. V zápolí, kam se hrnuli ranění a nemocní, nebyl skoro nikdo, kdo by je mohl léčit a ošetřovat. Proto vlády všech bojujících armád úpěnlivě a opakovaně žádaly pobočky mezinárodního Červeného kříže o lékařskou pomoc. Již na počátku války začaly se objevovat mise poboček Červeného kříže skoro ze všech zemí Evropy. Pracovaly v Bělehradě, Cetinji, v Sofii a v dalších městech na Balkáně. Evropsští lékaři pracovali také v tureckých vojenských nemocnicích.

Každá mise se skládala z několika lékařů, ošetrovatelů a ošetrovatelek, pomocného personálu a materiálu. Nejlépe personálně a materiálně byly vybaveny mise ruská a italská. Ruská přijela s bohatými zkušenostmi z rusko-japonské války. Další mise: německá, anglická, švýcarská, belgická a rakouská, pracovaly většinou v Bělehradě. Jednotliví lékaři holanďští, francouzští, dánští, norští a švédští pracovali porůznu buď samostatně nebo v misích, jako např. američtí v anglické misi. K likvidaci infekčních nemocí byli vysíláni specialisté z Německa a Ruska. Čech Stanislav Prowázek (1875–1913) našel v roce 1913 na srbském bojišti původce skvrnitého tyfu. Jen v Bělehradě udával se počet všech cizích lékařů až 150.

V bulharských vojenských zdravotnických zařízeních pracovaly mise: švýcarská, belgická, italská a ruská a samostatně lékaři z mnoha evropských zemí a také lékařky z Anglie. Na bulharské straně, hlavně v druhé válce, nesmírně řádily infekční nemoci. Počet nemocných daleko přesahoval počet raněných. U infekčně nemocných šlo o cholera, tyfus a dyzentérii. Bylo udáno, že v březnu 1913 onemocnělo na infekční choroby třicet pět tisíc vojáků, z nichž v tomto měsíci zemřelo šest tisíc. Nejtragičtější pro nemocné i raněné Bulhary bylo to, že hned na počátku druhé války odjely všechny cizí mise, mimo českou a ruskou, bez ohledu na naléhavou potřebu bulharské armády.

V době balkánských válek neexistovala česká pobočka Červeného kříže. Na podkladě jednání srbského ministerstva války s českým politikem Václavem Klofáčem (1868–1942) a s profesorem Rudolfem Jedličkou (1869–1926) odjela první skupina lékařů v čele s profesorem Jedličkou 17. října 1912 do Srbska. Ve výpravě byli ještě tito lékaři: J. V. Novák (1880–1958), Bohumil Bouček (1850–1926), Vladimír Haering (1882–1942) a medik Bohuslav Albert (1890 až 1952). Profesor Jedlička převzal velkou, moderní nemocnici v Bělehradě o více jak osmi stech lůžcích. Později přijeli další lékaři a zařadili se do Jedličkovy skupiny: docent Otakar Kose (1868–1928), který pracoval jako konziliář-internista pro všechny bělehradské nemocnice, rentgenolog Vilém Krlín (1876–1956), chirurgové Karel Šantrůček (1871–1958), František

Messány (1870–1937), Oto Polák (1869–1947), Karel Komárek (1872–1937) a Jaroslav Daniel (1874–1954).

19. října přijel do Bělehradu sekundář pražské české chirurgické kliniky Jan Levit (1884 až 1944). Zpočátku pracoval v Bělehradě, později i na jiných místech.

Po odjezdu Jedličkovy mise rozvinula se v Praze pomocná akce, která nabyla všennárodního rázu. „Český lékařský pomocný sbor“, který vznikl spojením skupiny českých poslanců s členy Slovanského klubu a s lékařskými spolky, měl na čele profesora Otakara Kukulu (1867–1925). Došlo k celonárodní sbírce peněz, materiálu, prádla a oděvů. V krátké době se sešla poměrně velká suma peněz, skoro dva milióny korun. Bylo to také zásluhou České obce sokolské, která vypsala jednokorunovou daň pro každého člena a mimoto poskytla další desetitisíce korun na zakoupení potřebného materiálu.

Z řad lékařů, mediků, ošetrovatelů a ošetrovatelek přihlásilo se tolik dobrovolníků, že v krátké době mohly být vypraveny tři velké expedice. Z přihlášeného počtu mediků, kterým hrozila rakouská vláda, že jim nebude započítán semestr, když se zúčastní výpravy, musel být proveden výběr. Přispěl k tomu hned v prvních dnech pořádaný „kurs válečné služby zdravotní“.

První expedice odjela 28. října. Vedl ji docent Stanislav Tobiášek (1874–1921) s lékaři Františkem Buriánem (1881–1965), Milanem Janů (1885–1932) a s deseti mediky. Tato expedice pracovala také v Bělehradě.

Do Cetinje odjela 29. října výprava vedená Emanuelem Rychlíkem (1876–1958), v níž byli tito lékaři: Arnold Jirásek (1887–1960), Antonín Přecechtěl (naroz. 1885), Alois Vlasák (1884–1965), František Valeš (1880–1962), šestnáct mediků, mezi nimi Miloš Klika (1890 až 1962) a Josef Gruss (1884–1966), dále pět ošetrovatelek a dvanáct ošetrovatelů. Výprava byla vybavena materiálem pro nemocnici o sto třiceti lůžcích.

Tentýž den byla vypravena třetí expedice, která odjela do Bulharska. Vedl ji Antonín Morávek (1878–1949). Ve výpravě byli lékaři: Ludvík Fischer (1880–1945), Metod Mikula (1885 až 1959), Jan Tůma (1887–1949), docent Josef Novotný (1869–1918) a mezi patnácti mediky jedna medička, Marie Nováková, dále dvě dobrovolné sestry a dva ošetrovatelé.

Srbsko i Bulharsko žádaly neustále o další lékařskou pomoc. Proto v Praze byla svolána valná schůze nemocničních lékařů, kde byli lékaři vyzváni k odjezdu na Balkán. Národní listy otiskly dopis profesora Jedličky z Bělehradu, v němž Jedlička naléhavě žádal lékaře o pomoc.

Protože již nebyly peněžní prostředky, byla vyhlášena nová národní sbírka. Peníze v ní získané byly použity pro vypravení dalších expedic do Srbska i Bulharska. Bulharská výprava měla personál a materiál pro polní nemocnici o dvou stech lůžcích.

Další cesty lékařů byly sjednávány vládami Srbska a Bulharska za úhradu. Platila se lékařům cesta tam i zpátky a měsíční plat se pohyboval mezi osmi sty až tisícem rakouských korun.

Na svůj náklad odjeli do Sofie Bohuslav Niederle (1873—1963), Václav Kafka (1868—1959) a Augustin Erban. Z Moravy byla vypravěna expedice s lékaři a ostatním zdravotnickým a pomocným personálem pro vybavení polní nemocnice o sto lůžcích.

Tím výpravy českých lékařů a českých zdravotních misí do Srbska, Černé Hory a Bulharska skončily.

Jaká byla a v čem spočívala činnost těchto výprav?

Jedličkova expedice pracovala v moderní vojenské nemocnici v Bělehradě. Většina ošetřovaných byli lehce ranění. U všech těžce raněných byly prováděny operace, i když zásadou byl víc konzervativní způsob léčení.

Jedlička okamžitě, jak to poměry dovolily, asi do týdne po příjezdu do Bělehradu rozvinul spolupráci s ostatními cizími expedicemi. Byl iniciátorem a organizátorem týdenních vědeckých, lékařských schůzí. Tyto schůze se konaly za účasti lékařů všech cizích misí v Bělehradu, střídavě na různých pracovištích. Přednášky na těchto schůzích pojednávaly o problematice léčení raněných a nemocných, byly doplňovány demonstracemi a rentgenogramy. Z českých lékařů byli nejaktivnější v této činnosti Jedlička, Tobiášek, Novák, Levit a Kose. Profesor Jedlička prováděl také společné operace, např. s berlínským profesorem Oettingenem. Tato spolupráce a vědecké týdenní schůze skončily s Jedličkovým odjezdem v lednu 1913.

Tobiáškova výprava pracovala v nemocnici Vojenské akademie v Bělehradě, kde bylo okolo čtyř set lůžek.

Rychlíkově výpravě se podařilo po počátečních velkých obtížích nejen „udržet železnou disciplínu ošetřovaných“ — jak psal Jirásek — ale také získat plnou důvěru raněných. V poměrně krátké době udělal Rychlík se svými spolupracovníky z nevlídných kasáren slušnou polní nemocnici, která se stala místem cíle výměny zkušeností a místem vyhledávaným lékaři cizích misí. Tak tuto nemocnici navštívil profesor Farkas z Budapešti, dr. Marshall, vedoucí lékař anglické expedice v Srbsku, dr. Marwal, vedoucí lékař mezinárodního Červeného kříže, ze Švédska vojenský lékař Rosengren a řada srbských lékařů. Rychlíkovu výpravu v Cetinji navštívil také profesor Kukula, když se vracel se svou paní z dovolené v Itálii, a profesor Rudolf Kimla (1866—1930).

Výprava Morávkova pracovala v Plovdivu ve čtyřech vojenských polních nemocnicích, kde vedoucími lékaři byli Morávek, Kratochvíle, Zimmer a Mikula. Také zde se lékaři scházeli, měli dobrý vztah k společnému řešení problému, byli podporováni ve své činnosti náčelníkem zdravotnické služby plukovníkem Dobrevem, který byl spolužákem a přítelem profesora Jaroslava Hlavý (1855—1924).

Oto Polák a Jaroslav Daniel pracovali ve vojenské nemocnici v Bělehradě, kde velitelem byl dr. Kužel, původem Čech.

Niederle s Erbanem pracovali v Šumenu, s nimi přišedší Kafka ve Varně. Pracovali jako chirurgové s lékaři bulharskými, francouzskými a řeckými, kteří pracovali jako internisté. Niederleho a Erbana, když v prosinci 1912 odjeli do Čech, vystřídal ruští chirurgové.

Ostatní čeští lékaři působili v různých vojenských nemocnicích i jiných zdravotnických zařízeních v Sofii, Jamboli, Staré Zagoře a Luzengradu, a to za nesmírně obtížných poměrů, překonávající bláto, mrazy, nedostatek materiálu a nedostatek dopravních prostředků.

Druhá fáze války, hlavně na bojištích v Albánii a na jihu Bulharska, byla provázána velkou nepřízní počasí. Zákopy byly plné sněhu s vodou. Docházelo k těžkým omrzlinám. Když pak Trnovo bylo postiženo zemětřesením a bylo skoro úplně zničeno, vypukla cholera. Bylo to v druhé polovině prosince. K likvidaci cholery byli Spolkem českých lékařů vysláni Antonín Spilka (1876—1948) a Zdeněk Mysliveček (nar. 1891). Pracovali ve dne v noci, až se jim podařilo zvládnout situaci. Zachránili mnoho životů nejen vojáků, ale i ostatního obyvatelstva. Někteří lékaři se infikovali, jako např. Anna Lankašová-Buriánová (1881—1956), která onemocněla na dyzentérii. Její onemocnění skončilo plným uzdravením.

Počet všech českých lékařů a ostatních účastníků expedic v obou balkánských válkách byl na půldruhého sta a materiálu bylo třináct vagonů.

Čeští lékaři se potkali při svém pobytu na Balkáně s mnoha krajany, kteří zastávali i významné postavení. Byl to např. zakladatel bulharské archeologie profesor Karel Škorpil (1859 až 1944), profesor hudby v Sofii Trávnícký, v Bělehradě působící lékaři Mařík a Bartošová a různí ostatní pracovníci ve službách srbské, bulharské a černohorské vládnoucí rodiny. Další Češi, podnikatelé, továrníci, majitelé pivovarů i tiskáren, byli našim lékařům v prvních dnech a týdnech průvodci a tlumočníky. Jako tlumočníci se také osvědčily manželky některých významných vládních pracovníků, rodem Češky. Také srbští a bulharští medicí, kteří studovali v Praze a byli účastníky výprav, se jako tlumočníci dobře osvědčili.

O zkušenostech v balkánských válkách psali lékaři především do časopisu lékařů českých, ale také do Národních listů, Unionu, Budiwoje a posílali mnoho fotografií do Světozoru. Mnozí přednášeli po návratu domů o své práci a jejich výsledcích na lékařských schůzích, někteří i na veřejných schůzích pořádaných Sokolem. Přednášky se uskutečnily většinou v roce 1913.

Odborné zpracování zkušeností bylo uloženo do knihy Emanuela Rychlíka „Na Černé Hoře a v Srbsku“. Kniha nese v podtitulu název „Vojensko-chirurgické zkušenosti z balkánské války r. 1912—1913“ a je první českou knihou o váleč-

né chirurgii. Rudolf Jedlička přednesl své chirurgické zkušenosti z balkánské války v lékařské sekci na V. sjezdu českých přírodovědců a lékařů v květnu 1914. Přednáška měla název „Chirurgické zkušenosti z války balkánské“ a zachovala se z ní jen krátká zmínka v referátu o uvedeném sjezdu v Časopisu lékařů českých. Rudolf Jedlička vydal také v roce 1914 knížku „Statistika válečných zranění, ošetřovaných v nemocnici v Bělehradě“. Arnold Jirásek popsal v roce 1914 „Poranění břicha ve válce černo-horsko-turecké“. Ztratila se souborná jednatelská zpráva „Českého lékařského pomocného sboru“. Neexistuje souborná práce, která by pojednávala o organizaci a práci českých lékařů a českých lékařských misí v obou balkánských válkách v letech 1912 a 1913.

Význam účasti a činnosti českých lékařů v obou balkánských válkách byl několikerý. Především prohloubil odborné vědomosti lékařů v problematice válečné chirurgie. Dobře je uplatnili velmi brzo v první světové válce. Dále z řad lékařů vyšli zakladatelé a organizátoři vojenské zdravotnické služby první Československé republiky: Vladimír Haering, J. V. Novák, Emanuel Rychlík, Jan Levit a Josef Novotný. Mnozí se stali nejvýznamnějšími lékaři své doby: Arnold Jirásek, František Burian, Antonín Přecechtěl, Bohuslav Albert, Metod Mikula, Antonín Morávek, Bohuslav Niederle, Miloš Klika, Josef Gruss, Antonín Spilka a Zdeněk Mysliveček.

Pomoc českých lékařských expedic v obou balkánských válkách způsobila prohloubení vztahů nejen mezi lékaři, ale i vztahů s národy Jugoslávie a Bulharska.

Balkánské války v letech 1912 a 1913 zanechaly v myslích českých lékařů mnoho z válečných hrůz, které prožívali. Za ty všechny nejlépe mluví slova, která napsal František Burian v dopisu uveřejněném v Časopisu lékařů českých dne 13. listopadu 1912: **“Kéž bychom Vás mohli přesvědčit tak, abyste se pozvedli k mohutnému protestu proti hromadnému vraždění, jakým je moderní válka. Z lékařstva musí vyjít**

hlas a probudit lidstvo z netečnosti ... a práce ducha lidského, absorbovaná konstruováním plánů na vyhubení lidstva, musí být obrácena k jeho povznesení!”

Jak bohužel i dnes jsou Burianova slova aktuální a nic neztratila ze své platnosti!

Literatura

1. Rychlík, E.: Na Černé Hoře a v Srbsku, Praha 1914.
2. Jedlička, R.: Statistika válečných zranění, ošetřovaných v nemocnici v Bělehradě, Praha 1914.
3. Navrátil, M.: Almanach českých lékařů, Praha 1913.
4. Dolenský, A.: Kulturní adresář ČSR, Praha 1934.
5. Matoušek, M.: Stručné dějiny československého lékařství moderní doby, Praha 1947.
6. Jirásek, A.: Česká a slovenská chirurgie v letech 1898—1945, Praha 1956.
7. Dobiáš, V.: Stručné dějiny lékařství a vojenského lékařství, Hradec Králové 1955.
8. Matoušek, M.: Stručný kurs dějin lékařství, Praha 1956.
9. Matoušek, M.: Malý biografický slovník československých lékařů, Praha 1964.
10. Gleisinger, L.: Československo-južnoslovenske medicinske veze v prošlosti, Beograd 1965.
11. Beneš, V. et al: Válečná chirurgie, Praha 1966.
12. Časopis lékařů českých 51, 1912, 45—52: I. až XXI. Sdělení českých lékařů z bojišť na Balkáně. 52, 1913, 1—24: XXII. až XXX. Sdělení českých lékařů z bojišť na Balkáně.
13. Polák, E.: Dojmy lékaře ze srbsko-turecké války, Č. 1. č. 52, 1913, 25: 792—794 a 26: 817—824.
14. Albert, B.: Vzpomínky na pomocné výpravy prof. dr. R. Jedličky v letech 1912 a 1913, Č. 1. č. 65, 1929, 46: 1750—1755.
15. Heveroch, H.: Vzpomínka na prof. R. Jedličku, Č. 1. č. 65, 1926, 46: 1765—1766.
16. Kose, O.: Za prof. R. Jedličkou, Č. 1. č. 65, 1926, 46: 1767.
17. Novák, J. V.: Vzpomínky z prvních let chirurgické polikliniky, Č. 1. č. 65, 1926, 46: 1772—1774.
18. Polák, E.: Ruce prof. Jedličky, Č. 1. č. 65, 1926, 46: 1776—1778.
19. Šantrůček, K.: Za prof. Jedličkou, Č. 1. č. 65, 1926, 46: 1843—1844.
20. Kostlivý, S.: Za prof. dr. R. Jedličkou, Brat. lékař. listy, 6, 1926, 2.
21. Franz, K.: Prof. dr. Rudolf Jedlička, čs. plukovník zdravotnictva v záloze, zemřel 26. října, Voj. zdrav. listy, 2, 1926, 3: 142.
22. Černický, L. et al: Čeští lékaři na Balkáně v letech 1912—1913. Věstník čsl. lékařů, 48, 1936, 36—38: 1133—1170.